

Agnieszka Jedziniak

ORCID 0000-0002-1163-4936

Uniwersytet Śląski, Katowice, Polska

Dziewiętnastowieczne impresje z podróży do Włoch w perspektywie analizy kwantytatywnej leksyki wobec językowego obrazu świata (na przykładzie *Listów z podróży po Włoszech* Konstantego Gaszyńskiego)

Słowa kluczowe: lingwistyka kwantytatywna, językowy obraz świata, punkt widzenia, impresje z podróży

Keywords: quantitative linguistics, linguistic image of the world, point of view, travel impressions

Wprowadzenie

Polskie dziewiętnastowieczne podróże na południe Europy – szczególnie zaś podróże włoskie – należały wręcz do obowiązków edukacyjnych epoki romantyzmu. Popularność tego kierunku wynikała nie tylko z mody europejskiej, ale także – a może przede wszystkim – z polskich doświadczeń kulturowych i historycznych. W okresie romantyzmu podróż włoską charakteryzowały utarte szlaki turystyczne: wschodni przez Austrię do Triestu i statkiem do Włoch; zachodni z Marsylii, statkiem (z którego korzystali głównie emigranci wyruszający z Francji); wreszcie alpejski przez Szwajcarię. Wędrówki na południe Europy wynikały szczególnie z potrzeby ducha, ale także z konieczności. Wyprawom tym towarzyszyły zarówno określone cele podróżnicze, jak i jedynie potrzeba odpoczynku. Podróże włoskie nierzadko przyjmowały charakter poszukiwań znaków polskości, powinowactw duchowych czy wszechstronnego oglądu rzeczywistości, wynikających z inspiracji romantycznych. Warto też dodać, że niektóre wyjazdy zagraniczne cechowały jeszcze czysto oświeceniowe rozpoznania naukowe (Burkot 1988).

W XIX wieku do Włoch podróżowało wielu Polaków, którzy pozostawili piśmienne relacje z odbytych wyjazdów¹. Do grona polskich podróżników² chętnie

¹ Należy chociażby wspomnieć o takich relacjach, jak: S. Dunin-Borkowski *Podróż do Włoch w latach 1815 i 1816*; F. Wołowski *Podróż do Szwajcarii i Włoch rozpoczęta w 1825 roku*; I.L. Orański *Wspomnienia Włoch i Szwajcarii z podróży odbytych [...] w latach 1832 i 1839*; A. Karśnicki *Wyciąg z dziennika z podróży do Włoch*; M. Wiszniewski *Podróż do Włoch, Sycylii i Malty*.

² W artykule wymiennie stosuję wyrazy *podróżnik* i *turysta* oraz pochodzące od nich przymiotniki. Mam jednak świadomość, że w dziewiętnastowiecznej polszczyźnie funkcjono-

odwiedzających Italię należał także Konstanty Gaszyński³. Poeta obrał jednak zgoła odmienny cel podróży. Tak o nim pisał we wstępie do *Listów z podróży po Włoszech* z 1853 roku:

Pejzaże, rysy charakterów i szkice obyczajowe włoskiego życia, a nawet historyczne wspomnienia obudzone widokiem miejsc, które uświęciły, tworzą niejako podrzędną część tej wyprawy. Głównym tu przedmiotem są studia archeologiczne i artystyczne nad pomnikami starożytności, nad arcydziełami Rzeźbiarstwa i Malarstwa.

Nie chęć do rozrywki ciągnęła mnie i powiodła do Włoch, ale gorące zamiłowanie w Sztukach pięknych; im więc poświęciłem najdłuższe chwile, najpilniejsze i najprężniejsze wejrzenie.

Lzp 6

O podróży włoskiej Gaszyński marzył od dawna, co podkreślał niejednokrotnie w swojej twórczości poetyckiej. Marzenia o zagranicznym wyjeździe udało mu się zrealizować dzięki pomocy finansowej Zygmunta Krasińskiego i tym sposobem podróż do Włoch poeta odbył w latach 1851–1852. Podczas ponad półrocznego pobytu w Italii Gaszyński zwiedził m.in. Genuę, Pizę, Florencję, Rzym, Neapol, Sienę i Turyn, czemu dał wyraz w listach z podróży (Lyszczyna 2004).

Niniejszy artykuł jest próbą spojrzenia na *Listy z podróży po Włoszech* Konstantego Gaszyńskiego z perspektywy językoznawczej. Rozważania lingwistyczne zmierzają do zrekonstruowania „optyki turystycznej” na podstawie obserwacji warstwy leksykalnej tekstów w ujęciu kwantytatywnym. Interesować mnie będzie również językowy portret Włoch skorelowany z punktami widzenia podmiotu.

W literaturoznawstwie *podróż*⁴ definiowana jest jako dziedzina piśmiennictwa obejmująca sprawozdania z różnego typu podróży. Do typowych składników tego gatunku należą: opisy miejsc, informacje encyklopedyczne o nich, charakterystyki sposobów podróżowania, relacjonowanie zdarzeń z podróży oraz rozmyślenia i refleksje podróżującego (STL). Z tego względu *podróż* uznaje się za kategorię gatunkowo otwartą, którą można rozpatrywać na wzór rodziny gatunków. Bożena Witosz, opisując literaturę podróżniczą jako swego rodzaju byt ponadgatunkowy, włącza w jej zakres takie formy genologiczne, jak: esej podróżniczy, reportaż podróżniczy, relację z podróży, opis podróży, dziennik podróżny, bedeker, list z podróży, wspomnienie z podróży, impresję z podróży, przechadzkę, powieść przygodową i powieść podróżniczą (Witosz 2007). Pragnę w tym miejscu podkreślić, że słowa *impresje* zawarte w tytule artykułu nie uznaję za określenie struktury gatunkowej

wał jedynie leksem *podróżnik* oraz jego synonimy, takie jak np.: *pątnik, wojażer, wędrowiec, wędrownik, pielgrzym* (SWil) – a każdy z nich odnosił się do podróży w nieco odmiennym wymiarze. Wyraz *turysta* po raz pierwszy został odnotowany w *Słowniku języka polskiego* pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego z I poł. XX wieku (SW).

³ Konstanty Gaszyński (1809–1866) był polskim poetą, uczestnikiem powstania listopadowego i emigrantem. Opisywał on swoje wrażenia z podróży w postaci listów adresowanych do – jak wspomniał we wstępie – jednego z przyjaciół krakowskich – Lucjana Siemieńskiego. Więcej o *Listach z podróży do Włoch* Konstantego Gaszyńskiego pisał w artykule im poświęconym Jacek Lyszczyna (2004).

⁴ Też: podróżopisarstwo, literatura podróżnicza. W celu wyróżnienia *podróż* jako gatunku zapisuję ten termin kursywą.

analizowanych tekstów, a raczej za ich cechę charakterystyczną, mając na uwadze cel podróży Gaszyńskiego. Interesuje mnie bowiem w szczególności wrażeniowość wpisana w leksykę, a zatem sięgam tutaj do podstawowego znaczenia wyrazu *impresja* – ‘myśl lub ulotne wrażenie, które powstaje pod wpływem tego, co widzimy, słyszymy, czytamy’ (WSJP PAN).

Metoda

Biorąc pod uwagę, że przedmiotem moich obserwacji są teksty epistolograficzne odzwierciedlające świat oczami podróżnika, za znaczącą kategorię analityczną uznaję podmiotowy punkt widzenia, a więc „czynnik podmiotowo-kulturowy, decydujący o sposobie mówienia o przedmiocie” (Bartmiński 1999: 105) – wraz z perspektywą – wpływający na wyrażone w listach doświadczenie turystyczne. Punkt widzenia determinuje bowiem wybór środków językowych – szczególnie zaś leksykalnych – służących do reprezentacji percypowanej w podróży rzeczywistości. Kategorię punktu widzenia można również rozpatrywać z perspektywy antropologicznej. Jest to szczególnie interesujące, gdy przedmiotem obserwacji są teksty narracyjne powstałe w momencie zetknięcia różnych kręgów kulturowych (Czermińska 2003). W kontekście listów Konstantego Gaszyńskiego warto wspomnieć o jednym z możliwych wariantów antropologicznego punktu widzenia – „Autor mówi o świecie innym, by przedstawić go czytelnikom z własnej wspólnoty, którzy nie mieli okazji poznać odmiennego kręgu kulturowego” (Czermińska 2003: 12) – z tego spojrzenia wynika tożsamość nadawcy i odbiorcy przy jednoczesnej odmienności przedmiotu opisu (Czermińska 2003). Zatem problem, nad którym pragnę się zastanowić, dotyczy w gruncie rzeczy tego, jaki typ percepcji kształtuje się w listach z podróży włoskiej Gaszyńskiego. Jak w spojrzeniu odbija się cel podróży poety oraz jakie bodźce zmysłowe dominują? Zakładam, że forma widzenia świata możliwa jest do zrekonstruowania na podstawie najczęściej używanej leksyki.

Najogólniej rzecz ujmując, przyjmuje się, że językowy obraz świata (JOS) to „zawarta w języku interpretacja rzeczywistości, którą można ująć w postaci zespołu sądów o świecie” (Bartmiński 1999: 104)⁵. W związku z charakterem materiału badawczego warto jednak uszczegółowić tę kategorię. W kontekście analizy listów podróżniczych Gaszyńskiego należałoby więc zwrócić uwagę na język konkretnego

⁵ Genezy tego pojęcia należy doszukiwać się szczególnie w niemieckiej myśli lingwistycznej rozwijającej się od pierwszej połowy XIX wieku i później także w wieku XX. U podstaw tak rozumianego językowego obrazu świata legło zwłaszcza twierdzenie Wilhelma Humboldta, że „w każdym języku naturalnym zawarty jest tylko jemu właściwy ogład świata” (Anusiewicz 1994: 24). Co znaczy, że w strukturach języka przechowywane są codzienne doświadczenia, normy, wartości, a także wyobrażenia i nastawienia wobec rzeczywistości zarówno materialnej, jak i duchowej. Dla rozwoju teorii językowego obrazu świata w polskiej lingwistyce nie bez znaczenia pozostawał również dorobek amerykańskiego językoznawstwa, a w szczególności poglądy takich badaczy, jak: Franz Boas, Leonard Bloomfield, Edward Sapir czy Benjamin Lee Whorf, których podstawowym założeniem stała się koncepcja, według której język nie jest tworem wyalienowanym, abstrakcyjnym, ale elementarnym i najważniejszym składnikiem budującym kulturę (Anusiewicz 1994: 17).

autora jako nośnik językowego obrazu świata i tym samym za kategorię opisu uznać wariant idiolektalny JOS. Przyjmuję zatem za Anną Kozłowską, że:

Idiolektalny obraz świata różni się od obrazu językowego (wiązanego z systemem języka etnicznego) jednostkowością swego nosiciela; od obrazów świata utrwalonych w poszczególnych tekstach (*tekstowych obrazów świata*) tym, że w pewnym sensie jest abstrakcyjny, tzn. stanowi potencję, która realizuje się i przejawia w wypowiedziach. [...] ma on charakter heterogeniczny, tzn. składa się w pewnej części z elementów wspólnych wszystkim użytkownikom języka etnicznego, w innej – z komponentów indywidualnych, właściwych jedynie nosicielowi badanego idiolektu (Kozłowska 2009: 125–127).

W niniejszym artykule interesuje mnie świat odbijający się w słownictwie, jego znaczeniach i łączliwości. W toku analizy lingwistycznej dążę więc do odczytania i interpretacji zarówno punktów widzenia, jak i językowego obrazu świata jedynie poprzez analizę ilościową leksyki⁶. W związku z tym sięgam do podstawowych założeń lingwistyki kwantytatywnej⁷ (QL⁸). Jest to dziedzina językoznawstwa oparta na statystycznym aparacie matematycznego przyrodoznawstwa (Ulidis 2013). Z tego względu wyznacznikami podejścia kwantytatywnego w lingwistyce są: empiryzm, oparcie na obszernych zbiorach tekstów (korpusach) oraz wykorzystanie komputerów i technik automatycznych (Pawłowski 2003; Pawlikowska 2012). Przyjmuje się, że istotą statystyki są badania liczbowe zbiorowości statystycznych rozumianych jako zbiory jednostek mające określone cechy wspólne. Są to elementy przynależne wszystkim poziomom języka – graficzne, fonologiczne, morfologiczne, leksykalne, składniowe (Hammerl, Sambor 1990: 15–18).

Zdaniem Adama Pawłowskiego celem lingwistyki kwantytatywnej jest:

przedstawienie sformalizowanego opisu tych relacji [zachodzących między jednostkami – A.J.], uwzględniającego ich dynamiczny i ilościowy aspekt. Opis taki przyjmuje postać empirycznie weryfikowalnych i falsyfikowalnych hipotez lub praw językowych, zapisanych w formie modeli matematycznych. Empiryczny i ilościowy charakter badanych prawidłowości zakłada mierzalność i/lub kwantyfikowalność pewnych cech języka. [...] najważniejszym przedmiotem badania QL jest tekst [...]. To właśnie z tekstów wyodrębnia się jednostki fonologiczne, morfologiczne czy leksykalne, którym następnie przypisuje się wartości liczbowe odpowiadające bezpośrednio lub pośrednio ich częstości lub innej kwantyfikowalnej cesze. W oparciu o te wartości, poddane matematycznej obróbce, tworzy się następnie uogólnienia, weryfikuje lub obala hipotezy i ostatecznie formułuje prawa językowe (Pawłowski 2001: 6).

Dane statystyczne są cennym materiałem badawczym, gdyż obrazują preferencje leksykalne podmiotu i tym samym manifestują jego wizję świata. Oznacza to, że na podstawie wygenerowanej listy frekwencyjnej słów najczęściej używanych

⁶ Podobne analizy proponowali już m.in.: Pawłowski (1999); Ulidis (2013).

⁷ O wykorzystaniu metod ilościowych w językoznawstwie pisali, np.: Mayenowa 1967; Pisarek 1972; Bartmiński 1988; Sambor 1988; Hammerl, Sambor 1990; Pawłowski 2001.

⁸ Skrót utworzony od terminu angielskiego *quantitative linguistics*.

w tekstach można zaobserwować podświetlane przez autora elementy poznawanej przestrzeni i w następstwie tego podjąć próbę rekonstruowania tego obrazowania.

Podstawą empiryczną moich badań jest wygenerowana w programie AntConc i analizowana w ujęciu synchronicznym lista frekwencyjna składająca się z 300 wyrazów najczęściej używanych w *Listach z podróży po Włoszech* Konstantego Gaszyńskiego. Materiał badawczy został uprzednio w całości zlematyzowany⁹ przy użyciu jednej z wielu dostępnych funkcjonalności narzędzia LEM (Literacki Eksplorator Maszynowy)¹⁰. Poniższa tabela prezentuje uzyskaną listę frekwencyjną (tab. 1).

Tabela 1. Lista frekwencyjna 300 lematów wyekscerpowanych z *Listów z podróży po Włoszech*

Lp.	Lemat	Frekwencja
1	RZYM	101
2	MIEĆ	98
3	SWÓJ	95
4	MIASTO	85
5	ŚWIĘTY	81
6	ROK	74
7	POSĄG	72
8	SIEBIE	71
9	OBRAZ	70
10	KOŚCIÓŁ	66
11	WIEK	65
12	PIĘKNY	61
13	STAROŻYTNY	61
14	WIELKI	59
15	CZAS	58
16	STAĆ	58
17	WSZYSTEK	57
18	DRUGI	53
19	MARMUR	52
20	PAŁAC	52
21	DOM	47
22	SZTUKA	47

⁹ Wyrazy w tekstach listów zostały sprowadzone do ich form podstawowych.

¹⁰ System LEM służy w szczególności do przetwarzania tekstów w celu pozyskiwania z nich danych statystycznych. Aplikacja webowa została opracowana przez CLARIN-PL we współpracy z Instytutem Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk. Więcej informacji na temat specyfikacji aplikacji i możliwości jej wykorzystania: *LEM. Instrukcja użytkownika* – dostępna w Internecie: <https://nextcloud.clarin-pl.eu/index.php/s/MFdA7CR5MVlypZC#pdfviewer> (dostęp 22.12.2021).

23	DAWNY	44
24	MUR	44
25	MÓC	44
26	MUSIEĆ	43
27	PIERWSZY	43
28	RZYMSKI	43
29	RĘKA	43
30	DZIEŁO	41
31	CZĘŚĆ	39
32	ŻYCIE	39
33	TRZY	36
34	ULICA	36
35	ZIEMIA	36
36	GŁOWA	35
37	OKO	35
38	ZWAĆ	35
39	LIST	34
40	ŚWIAT	34
41	CIAŁO	33
42	DŁUGI	33
43	MIEJSCE	33
44	MUZEUM	33
45	DZIEŃ	32
46	GRÓB	32
47	KOLUMNA	32
48	NEAPOL	32
49	WIDOK	32
50	WSPANIAŁY	32
51	PRZEDSTAWIAC	31
52	ZDAWAĆ (SIĘ)	31
53	OGROMNY	30
54	OSTATNI	30
55	POLSKI	30
56	ŚWIĄTYNIA	30
57	ARCYDZIEŁO	29
58	PLAC	29
59	RAZ	29
60	SŁOWO	29
61	ZNAJDOWAĆ	29

62	CZŁOWIEK	28
63	GÓRA	28
64	RZECZ	28
65	ZNALEŹĆ	28
66	DROGA	27
67	RZĄD	27
68	WIDZIEĆ	27
69	WYSOKI	27
70	BRAŹ	26
71	LUD	26
72	OLBRZYMI	26
73	PAPIEŻ	26
74	POMNIK	26
75	ZBIÓR	26
76	DOTĄD	25
77	DUŻY	25
78	GALERIA	25
79	KAPLICA	25
80	MALOWIDŁO	25
81	MAŁY	25
82	ANIOŁ	24
83	FRESK	24
84	GMACH	24
85	KSZTAŁT	24
86	LEŻEĆ	24
87	NOWY	24
88	OLTARZ	24
89	PEŁNY	24
90	PODOBNY	24
91	POWIEDZIEĆ	24
92	SALA	24
93	TWARZ	24
94	BAZYLIKA	23
95	BIAŁY	23
96	CHCIEĆ	23
97	CIEKAWY	23
98	KRAJ	23
99	LICZNY	23
100	NAPIS	23

101	NIEBO	23
102	POMPEJE	23
103	SZEROKI	23
104	CUDZOZIEMIEC	22
105	KRÓL	22
106	MÓWIĆ	22
107	OGRÓD	22
108	ARCHITEKTURA	21
109	GRECKI	21
110	GŁÓWNY	21
111	IŚĆ	21
112	KARDYNAŁ	21
113	MISTRZ	21
114	NIEGDYŚ	21
115	OBSZERNY	21
116	PIOTR	21
117	POSTAĆ	21
118	POZOSTAĆ	21
119	PŁASKORZEŻBA	21
120	SŁAWNY	21
121	WŁOSKI	21
122	BOGATY	20
123	KOBIETA	20
124	MARMUROWY	20
125	MIESZKANIEC	20
126	NALEŻEĆ	20
127	POGAŃSKI	20
128	RZEŻBA	20
129	SŁUŻYĆ	20
130	ŚCIANA	20
131	DAĆ	19
132	JAN	19
133	PAMIĄTKA	19
134	PĘDZEL	19
135	RAFAEL	19
136	SIEDZIEĆ	19
137	WSPOMNIENIE	19
138	BÓG	18
139	KAMIEŃ	18

140	KONIEC	18
141	KWIAT	18
142	MALOWAĆ	18
143	MICHAŁ	18
144	NEAPOLITAŃSKI	18
145	OPIS	18
146	POJAZD	18
147	PRZEDMIOT	18
148	STOPA	18
149	SŁOŃCE	18
150	UBOGI	18
151	ZBUDOWAĆ	18
152	ŚRODEK	18
153	KILKANAŚCIE	17
154	MALARZ	17
155	OGLĄDAĆ	17
156	OJCIEC	17
157	PORTRET	17
158	PUBLICZNY	17
159	STOLICA	17
160	TUTEJSZY	17
161	TYLE	17
162	ZNAĆ	17
163	CHRYSTUS	16
164	CHWILA	16
165	CZARNY	16
166	DOSKONAŁY	16
167	KSIĄŻĘ	16
168	LUDNOŚĆ	16
169	MSZA	16
170	RACZEJ	16
171	RZADKI	16
172	RZYMIANIN	16
173	UTWÓR	16
174	ZNANY	16
175	BYĆ	15
176	CHRZEŚCIJAŃSKI	15
177	CMENTARZ	15
178	DŁUTO	15

179	FLORENCJA	15
180	FORMA	15
181	GODZINA	15
182	KOŃ	15
183	KRÓLEWSKI	15
184	NOGA	15
185	OKNO	15
186	PIERWOTNY	15
187	PIĘKNOŚĆ	15
188	PRAWDA	15
189	PROSTY	15
190	PUBLICZNOŚĆ	15
191	RYSUNEK	15
192	SANTA	15
193	SKARB	15
194	SREBRO	15
195	TRZYMAĆ	15
196	WDZIĘK	15
197	ZACHOWAĆ	15
198	ZAJMOWAĆ	15
199	ZNAKOMITY	15
200	ARTYSTA	14
201	CIEKAWOŚĆ	14
202	CZTERY	14
203	CZĘSTO	14
204	DZIWNY	14
205	EUROPA	14
206	GENUA	14
207	GODNY	14
208	GOTYCKI	14
209	GRUPA	14
210	KOŁOSALNY	14
211	KROK	14
212	MOZAJKA	14
213	MYŚL	14
214	NARÓD	14
215	OTOCZYĆ	14
216	PATRZEĆ	14
217	PIENIĄDZ	14

218	POKRYĆ	14
219	POPIERSIE	14
220	SKŁADAĆ	14
221	STARY	14
222	TŁUM	14
223	WŁOCHY	14
224	ŚREDNIOWIECZNY	14
225	BRZEG	13
226	DŁUGO	13
227	FRANCUZKI	13
228	KAZAĆ	13
229	KRZYŻ	13
230	LUDZKI	13
231	MŁODY	13
232	NIEMY	13
233	NOSIĆ	13
234	NOWOŻYTNY	13
235	OKAZAŁY	13
236	OZDOBNY	13
237	PIĘĆ	13
238	PORTYK	13
239	POSIADAĆ	13
240	PRZEŚLICZNY	13
241	RAMIĘ	13
242	RODZAJ	13
243	RUCH	13
244	RÓŻNY	13
245	STANAĆ	13
246	TYSIĄC	13
247	WIELKOŚĆ	13
248	WYCHODZIĆ	13
249	WZNOSIĆ	13
250	ZOSTAĆ	13
251	ZŁOŻYĆ	13
252	ŚMIERĆ	13
253	CEZAR	12
254	DOSYĆ	12
255	HISTORIA	12
256	KOSZTOWNY	12

257	MALARSTWO	12
258	MONETA	12
259	OSOBA	12
260	OZDOBA	12
261	PANTEON	12
262	PEWIEN	12
263	PODRÓŻ	12
264	PODRÓŻNY	12
265	POTĘGA	12
266	PRACA	12
267	STRONA	12
268	SZCZEGÓLNIIE	12
269	URNA	12
270	WIDAĆ	12
271	WIZERUNEK	12
272	WŁOCH	12
273	ZABYTEK	12
274	ZNACZNY	12
275	ZUPEŁNIE	12
276	ŚLAD	12
277	BISKUP	11
278	BOŻY	11
279	BRAŹOWY	11
280	DUCH	11
281	DWADZIEŚCIA	11
282	DZIECKO	11
283	JEDYNY	11
284	KSIĄDZ	11
285	MALOWNICZY	11
286	NAZYWAĆ	11
287	NIEKTÓRY	11
288	OKOLICA	11
289	OSIEM	11
290	PAWEŁ	11
291	PAŃSTWO	11
292	PRAWDZIWY	11
293	PRZYCZYNA	11
294	PRZYPOMINAĆ	11
295	ROZMIAR	11

296	SREBRNY	11
297	SZKOŁA	11
298	TAKOWY	11
299	WSZELKI	11
300	WYSTAWIĆ	11

Kręgi leksykalno-semantyczne słownictwa najczęstsze w *Listach z podróży po Włoszech*

Z uwagi na przyjętą procedurę badawczą, analizę materiału pragnę rozpocząć od przedstawienia klasyfikacji leksykalno-semantycznej. Całość zebranego słownictwa można podzielić na 9 grup¹¹:

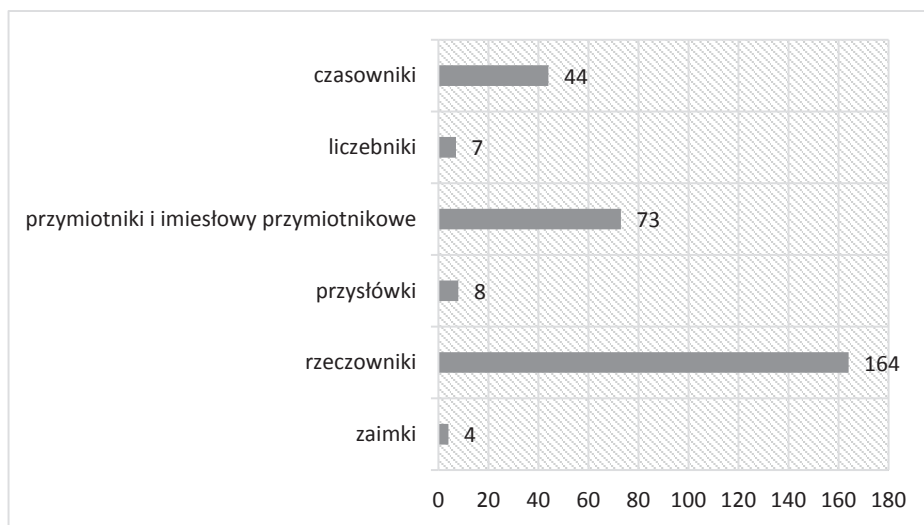
1. Nazwy czynności określających sytuacje statyczne: postrzeganie (*widzieć, oglądać, patrzeć, widać*), położenie lub relacje przestrzenne (*stać, znajdować się, pozostać*), posiadanie (*mieć, posiadać, należeć*), wyrażenia stanów umysłu (*znać, zdawać (się)*), wyrażenia woli (*musieć, chcieć, móc*), wyrażenia stanów fizycznych (*leżeć, siedzieć*);
2. Nazwy czynności określających akcję: ruch i przemieszczanie się (*iść, wychodzić*), wyrażanie czegoś słowami (*zwać, powiedzieć, mówić, nazywać*), fizyczną aktywność (*zbudować, malować, nosić, wystawić*);
3. Nazwy wytworów ludzkich: nazwy ogólne (*dzieło, utwór*), nazwy wytworów rzeźbiarskich (*posąg, pomnik, rzeźba, popiersie*), nazwy wytworów malarskich (*obraz, malowidło, fresk, portret, rysunek*), nazwy narzędzi (*pędzel, dłuto*);
4. Nazwy określające miejsca i umiejscowienie: nazwy ogólne (*miasto, kraj, stolica, okolica*), nazwy obiektów przestrzeni miejskiej i ich części (*dom, ulica, droga, muzeum, plac, portyk, sala*), nazwy obiektów kultu religijnego i ich części (*kościół, kaplica, ołtarz, bazylika*), nazwy określające relacje przestrzenne (*brzeg, strona*);
5. Nazwy osób i grup ludzi: nazwy ogólne (*człowiek, lud, tłum, cudzoziemiec, kobieta, mieszkaniec*), nazwy wykonywanych zawodów (*malarz, artysta*), nazwy godności państwowych (*król, książę*), nazwy tytułów kościelnych (*papież, kardynał, biskup*), nazwy części ciała (*ręka, głowa, oko, twarz*);
6. Nazwy obiektów naturalnych: nazwy obiektów ożywionych (*koń, kwiat*), nazwy obiektów nieożywionych (*marmur, góra, kamień, słońce, ziemia*);
7. Nazwy własne: toponimy (*Rzym, Neapol*), antroponimy (*Piotr, Rafał*), teonimy (*Chrystus*), choronimy (*Europa, Włochy*), etnonimy (*Włoch*), chrematonimy (*Panteon*);
8. Nazwy i określenia czasu i stosunków czasowych (*rok, wiek, dzień, niegdyś, chwila, godzina, często, historia, starożytny, dawny*);

¹¹ W zestawieniu podaję najbardziej reprezentatywne przykłady kategorii. Co więcej, należy też w tym miejscu zaznaczyć, że ze względu na wieloznaczność niektórych wyrazów możliwe jest ich włączenie do różnych grup leksykalno-znaczeniowych, co na poziomie analizy jedynie ilościowej jest trudne do dokładnego rozpoznania.

9. Określenia o charakterze jakościowym, ilościowym i materiałowym: określające przyjemność patrzenia (*piękny, malowniczy, prześliczny*), określające wielkość i kształt (*kolosalny, wysoki, mały, szeroki*), pochodzące od nazw własnych (*rzymski, polski*), określające barwy (*biały, czarny*), określające materiał (*marmurowy, srebrny*), określające styl architektoniczny (*gotycki*), określające zainteresowanie (*ciekawny*), określające rozpoznawalność i rozgłos (*sławny, znany*), odnoszące się do kultu religijnego (*pogański, chrześcijański*), określające ilość (*trzy, kilkanaście, tysiąc*).

„Turystyczne spojrzenie” poety i obraz Italii odzwierciedlone w leksyce najczęstszej

W *Listach z podróży po Włoszech* dominuje punkt widzenia turysty. Podmiot bowiem najczęściej przywołuje najważniejsze obiekty przestrzeni miejskiej. Spojrzenie to o tyle różni się od punktu widzenia podróżnika, o ile cechuje je rezygnacja z opisu podróży samej w sobie (środków transportu, hoteli) na rzecz opisów miejsc charakterystycznych¹². „Podróż malownicza, odbywana dla podziwiania widoków, dziwów natury i architektury, wiązała się ściśle z objaśnianym przez Przeździeckiego słowem «turyzm» i «turista»” (Burkot 1988: 24). Warto też na wstępie zwrócić uwagę na charakter tej percepcji. Jest ona w znacznej mierze statyczna. Daje temu wyraz zróżnicowany udział poszczególnych części mowy w materiale badawczym. Prezentuje to zamieszczony poniżej wykres (wyk. 1).

Wykres 1. Zestawienie liczbowe części mowy z listy frekwencyjnej

¹² O różnicach między punktami widzenia podróżnika i turysty pisała m.in. Magdalena Pietrzak w kontekście analizy obrazu miasta w *Listach z podróży do Ameryki* Henryka Sienkiewicza (2020).

Na obrazowanie statyczne wskazuje znaczna liczba niewerbalnych części mowy – zwłaszcza rzeczowników oraz przymiotników i imiesłowów przymiotnikowych. Można zatem przyjąć, że struktura listów ma przede wszystkim charakter deskrypcyjny. Ważniejsze od relacjonowania etapów wędrówki – wyrażanych za pomocą nazw czynności określających przemieszczanie się i zmianę miejsca (*iść, wychodzić*) czy wyrazów związanych pośrednio lub bezpośrednio z ruchem (*droga, pojazd, ruch*) – wydaje się obcowanie z pamiątkami przeszłości w postaci pomników czy obrazów, którym przypisywane są konkretne cechy (*piękny obraz, pomnik gotycki, olbrzymi posąg, widok malowniczy*¹³) i w które wpisany jest komponent bezruchu, statyczności (*znajdować się, stać*).

Kategorię „turystycznego spojrzenia” wprowadził John Urry¹⁴, brytyjski socjolog zajmujący się problematyką turystyki i mobilności. W znacznej mierze pojęcie to wiąże się z koncepcją, według której podróżowanie kojarzone jest z wizualną konsumpcją. Oznacza to zatem, że w uprawianiu turystyki dominujące są bodźce wzrokowe, wspomagające zawłaszczanie (konsumowanie) przestrzeni. W tym ujęciu turysta nie szuka, ale patrzy, ogląda. W pracach z zakresu socjologii podróży za istotę turystycznego *gaze* uznaje się:

dostrzeżenie i wyodrębnienie miejsc, które czymś się różnią, od takich miejsc widzianych przez nas codziennie. Owa dychotomia zwyczajności, codzienności, przeciwstawiona nadzwyczajności, jest według Urry’ego kluczowa do zrozumienia turystyki. Turyści chcą odmienności, zerwania z codziennością, zwyczajnością miejsca pracy i zamieszkania. Sam kontakt z czymś „nadzwyczajnym” jest źródłem zadowolenia (Podemski 2005: 78).

W listach na pierwszy plan wysuwa się zmysł wzroku. Świadczą o tym szczególnie czasowniki percepcji wizualnej (*patrzeć, widzieć*¹⁵, *ogłądać, widać*), przymiotniki i imiesłowy przymiotnikowe określające wizualne cechy obiektów (*piękny, kolosalny, ogromny, szeroki, brązowy*), a także rzeczowniki nazywające obiekty, których poznanie w dużej mierze zależy od bodźców wzrokowych (*obraz, malowidło, fresk*). Odnosząc zatem kategorię turystycznego *gaze* do listów Gaszyńskiego, należy

¹³ Przykłady połączeń wyrazowych pochodzą z korpusu składającego się z *Listów z podróży po Włoszech*.

¹⁴ Badacz wyróżnił dwa podstawowe typy turystycznego spojrzenia: romantyczne (*romantic tourist gaze*) i kolektywne (*collective tourist gaze*). Pierwsze z nich cechuje potrzeba kontemplacji piękna miejsca w samotności, ciszy i spokoju, a także powracanie do różnych mitów, takich jak mit natury. „Romantyczne spojrzenie” odnosi się do turysty, który odrzuca towarzysystwo ludzi, unika tłoku. Cechą kolektywnego spojrzenia jest z kolei towarzyskość – obecność innych ludzi staje się w tym przypadku niezbędna dla doświadczania miejsca w pełni, poczucia jego atmosfery. Spojrzenie to wyłania się niejako z tłumu. W innych pracach Urry rozwija tę kategorię i przywołuje również takie typy spojrzenia, jak: spojrzenie widza, spojrzenie pełne czci, spojrzenie ekologiczne, spojrzenie seksualne czy spojrzenie medialne. Kategoria „turystycznego spojrzenia” ma jednak charakter upraszczający. Oznacza to, że nie ma czegoś takiego jak „turystyczne spojrzenie” w ogóle, ale cechuje się ono mnogością realizacji – jest zróżnicowane. Zróżnicowanie to zwiększa się natomiast wraz z poszukiwaniem coraz to nowszych doznań i doświadczeń (Urry 1995, 2002, cyt. za: Podemski 2005: 74–91).

¹⁵ O semantyce czasowników *patrzeć* i *widzieć* pisała szczegółowo Renata Suchenek (2004).

podkreślić, że poetę cechuje szczególnie spojrzenie romantyczne, wynikające poniekąd z obranego przez niego celu podróży – kontemplacji dzieł sztuki, a więc tych wytworów ludzkich lub elementów przestrzeni miejskiej, które nieodłącznie wiążą się z pięknem. Jest to przede wszystkim podróż dla przyjemności. Spojrzenie to znajduje odbicie w warstwie leksykalnej listów. Przejawia się ono w znacznej liczbie wyrazów dotyczących sztuki (*malować, dzieło, rzeźba, rysunek, pędzel, arcydzieło, mistrz, architektura* i in.). Co więcej, nagromadzenie słownictwa związanego z poczuciem estetyki i piękna, odnoszącego się do malarstwa, rzeźbiarstwa czy miejskiej architektury pozwala sądzić, że w spojrzenie turysty wpisany jest punkt widzenia pasjonata sztuki. Na uwagę zasługuje również zamiłowanie do detalu tak na obrazach i rzeźbach, jak i w topografii miasta. W opisach dzieł sztuki może się ono objawiać przede wszystkim szczegółowym przedstawianiem postaci widzianych na płótnie czy zwracaniem uwagi na barwy i materiał (*marmur, brąz, srebro*). Podmiot aspiruje ponadto do bycia znawcą sztuki i architektury i używa określeń odsyłających do okresów oraz porządków architektonicznych i sztuki (*średniowieczny, gotycki*)¹⁶. W relacjonowaniu życia miejskiego widoczne jest natomiast przywoływanie konkretnych obiektów znajdujących się w mieście, a także ich części (*muzeum, plac, kościół, ołtarz, ulica, kolumna, portyk*). Z tego względu można wnioskować o istotnej roli percepcji w wymiarze mikro. Chociaż nie należy wykluczać także perspektywy makro, a więc spojrzenia globalnego, widocznego w słownictwie o charakterze ogólnym typu *miasto, stolica, okolica, państwo, ludność, tłum*.

Co prawda, Gaszyński wyraźnie zaprezentował przyświecający mu cel podróży do Włoch – skoncentrowany wokół studiów architektonicznych i archeologicznych – to jednak poeta nie oparł się całkowicie pokusie relacjonowania czy komentowania życia włoskich miast. W listach Gaszyńskiego ujawnia się więc także punkt widzenia flâneura¹⁷, dla którego najważniejszy jest krajobraz miejski. To spojrzenie przejawia się zwłaszcza w bogato reprezentowanej leksyce określającej miejsca i umiejscowienie (*miasto, ulica, droga, pałac, dom*) oraz odnoszącej się do osób i grup ludzi (*lud, tłum, mieszkaniec, kobieta, dziecko*).

Włochy to przede wszystkim miejsce piękne, budzące przyjemność patrzenia. Leksyka określająca czas i stosunki czasowe dzieli je w pewien sposób na starożytne i nowożytne, dawne i współczesne. Turystyczna konsumpcja podmiotu wiąże się zatem również z zagarnianiem nie tylko przestrzeni, ale także pamięci i historii. Pamięć należałoby rozpatrywać w tym kontekście jako wartość kulturową, wykraczającą poza jej wymiar neurologiczny czy indywidualny oraz odnoszącą się do określonego aspektu kultury, obejmującego historię, religię i sztukę (Assmann 2019). Żywię więc przekonanie, że w tym ujęciu dualistyczność obrazu Italii stanowi jego nieodłączną właściwość. Dla podmiotu znaczące zdaje się tak samo poznanie tu i teraz, jak przywoływanie czasów minionych jako istoty tego poznania. Wydawać by się mogło, że percypowanie przestrzeni włoskiej – szczególnie w wymiarze sztuki i zabytków – nie może obyć się bez przywołania przeszłości jako kontekstu, a temu służy zwłaszcza

¹⁶ Co ciekawe, jeśli chodzi o zamiary spisania swego rodzaju historii sztuki, Gaszyński więcej zapowiadał, niż spełnił, a w jego listach najciekawsze partie dotyczą opisu krajobrazów oraz mijanych miast (Burkot 1988).

¹⁷ O punkcie widzenia flâneura w dyskursie miejskim pisała Beata Duda (2018).

leksyka określająca relację teraz–dawniej (*starożytny, dawny, nowożytny, niegdyś, dotąd*), a także wyrazy takie, jak: *wiek, rok*, którym towarzyszą określone wartości liczbowe.

Nie bez znaczenia dla językowego portretu Włoch pozostaje również leksyka określająca obiekty kultu religijnego i ich części (*kościół, bazylika, ołtarz, kaplica, Bóg, krzyż, Chrystus*) oraz tytuły i godności kościelne (*ksiądz, papież, kardynał, biskup*). Znamienne dla tej przestrzeni wydaje się występowanie obok siebie jednostek wyrazowych z zakresu sztuki oraz kościoła i religii. Bogactwo tej leksyki ma zapewne związek z polskim doświadczeniem historycznym i kulturowym – chodzi tu w dużej mierze o postrzeganie Rzymu jako stolicy religii katolickiej.

W słownictwie najczęstszym odbija się także operowanie przez poetę „turystycznymi kliszami” (Podemski 2005: 76). Należy przede wszystkim zwrócić uwagę na występujące w materiale leksykalnym nomina propria jako znaki pewnej powtarzalności i odtwarzania utartych szlaków turystycznych. Są to kolejno jednostki nazewnicze, takie jak: *Rzym, Neapol, Pompeje, Florencja, Genua czy Panteon* – miejsca charakterystyczne dla historii i kultury Italii¹⁸. Nie sposób pominąć też wyrazów: *znany* ‘znajomy, wiadomy’ (SWil) i *sławny* ‘sławę mający, chwalebnie głośny, powszechnie chwalony’ (SWil), które są określeniami obiektów powszechnie rozpoznawalnych, zajmujących ważną pozycję w historii miejsca. Oto kilka przykładów: **znany** *cud, znany w świecie, znany obraz, znane z tradycji i z posągów, wizerunki ponętne i znane, arcydzieła znane światu, znane symbola; sławny na całą Europę, sławny posąg Herkulesa, sławna freska Michała Anioła Buonarrottego, sławne zegarki, sławne monumenta pizańskie, sławne Campo Santo, dwie sławne Wenery.*

Zakończenie

Poczynione obserwacje wykazały, że możliwe jest odtworzenie zarówno punktów widzenia, jak i obrazów miejsca, na podstawie analizy leksyki najczęstszej. W *Listach z podróży po Włoszech* dominuje spojrzenie turysty, z którego wypływa także punkt widzenia pasjonata sztuki i architektury, co poświadcza bogate słownictwo tematyczne. Na podstawie materiału leksykalnego zauważalne jest też zainteresowanie miastem, jego mieszkańcami i zabytkami, co projektuje z kolei punkt widzenia flâneura, miejskiego spacerowicza. Te spojrzenia są realizowane przede wszystkim w perspektywie mikro. Podmiot bowiem skupia się szczególnie na ukazaniu przestrzeni z nakierowaniem na tworzące ją detale. Nie wyklucza to jednak perspektywy makro jako spojrzenia globalnego – ono także znajduje odbicie w leksyce o charakterze ogólnym. Z punktami widzenia skorelowane są z kolei obrazy Włoch. Italia odbijająca się w spojrzeniu turysty to przede wszystkim miejsce wypełnione zabytkami sztuki i architektury wpisanymi w topografię miast. Jest to także przestrzeń, w której ważną pozycję zajmuje kościół i religia. Za znaczące dla obrazu Italii w listach Gaszyńskiego należy też uznać jej dualistyczność i współwystępowanie dwóch płaszczyzn czasowych – starożytności i nowożytności.

¹⁸ Miasta włoskie, takie jak: Bolonia, Padwa, Rzym, Ferrara, Siena, Perugia, Neapol jako cele wyjazdów edukacyjnych Polaków popularne były już XII wieku (Duggan 2009).

Rozwiązania skrótów

- Lzp – Gaszyński K., 1853, *Listy z podróży po Włoszech*, Lipsk.
- STL – *Słownik terminów literackich*, red. J. Sławiński, Wrocław 1998.
- SW – *Słownik języka polskiego*, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, t. 1–8, Warszawa 1900–1927 (słownik warszawski).
- SWil – *Słownik języka polskiego*, t. 1–2, Wilno 1861, <https://eswil.ijp.pan.pl/> (dostęp 22.12.2021) (słownik wileński).
- WSJP PAN – *Wielki słownik języka polskiego PAN*, red. P. Żmigrodzki, <https://wsjp.pl/> (dostęp 22.12.2021).

Bibliografia

- Anusiewicz J., 1994, *Lingwistyka kulturowa. Zarys problematyki*, Wrocław.
- Assmann A., 2019, *Między historią a pamięcią. Antologia*, przeł. M. Saryusz-Wolska, Warszawa.
- Bartmiński J., 1988, *Kryteria ilościowe w badaniu stereotypów językowych*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” XLI, s. 91–104.
- Bartmiński J., 1999, *Punkt widzenia, perspektywa, językowy obraz świata*, [w:] *Językowy obraz świata*, red. J. Bartmiński, Lublin, s. 103–120.
- Burkot S., 1988, *Polskie podróżopisarstwo romantyczne*, Warszawa.
- Czermińska M., 2003, „*Punkt widzenia*” jako kategoria antropologiczna i narracyjna w prozie niefikcyjnej, „Teksty Drugie” 2–3, s. 11–27.
- Duda B., 2018, *Miasto w świecie dyskursów*, Katowice.
- Duggan C., 2009, *Historia Włoch*, przeł. J. Urban, Wrocław.
- Hammerl R., Sambor J., 1990, *Statystyka dla językoznawców*, Warszawa.
- Kozłowska A., 2009, *Problemy z idiolektem*, [w:] *Język pisarzy jako problem lingwistyki*, t. 2, red. T. Korpysz, A. Kozłowska, Warszawa, s. 111–131.
- Lyszczyna J., 2004, *Konstantego Gaszyńskiego „Listy z podróży po Włoszech”*, [w:] *Wokół reportażu podróżniczego*, red. E. Malinowska, D. Rott, A. Budzyńska-Daca, Katowice, s. 107–114.
- Maryl M., Piasecki M., Walkowiak T., 2018, *Literary Exploration Machine A Web-Based Application for Textual Scholars*.
- Mayenowa M.R., 1967, *O matematyzacji lingwistyki*, „Podstawowe problemy współczesnej techniki” XII, s. 135–162.
- Pawlikowska A., 2012, *Zastosowanie metod językoznawstwa korpusowego i lingwistyki kwantytatywnej w analizie dyskursu*, „Oblicza Komunikacji” 5, s. 111–125.
- Pawłowski A., 1999, *Metodologiczne podstawy wykorzystania słowników frekwencyjnych w badaniu językowego obrazu świata*, [w:] *Przeszłość w językowym obrazie świata*, red. A. Pajdzińska, P. Krzyżanowski, Lublin, s. 81–100.
- Pawłowski A., 2001, *Metody kwantytatywne w sekwencyjnej analizie tekstu*, Warszawa.
- Pawłowski A., 2003, *Lingwistyka korpusowa — perspektywy i zagrożenia*, „Polonica” XXII–XXIII, s. 19–32.

- Pietrzak M., 2020, *Ze starego do nowego świata. Obraz miasta w Listach z podróży do Ameryki Henryka Sienkiewicza*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” 27 (47), s. 129–149.
- Pisarek W., 1972, *Frekwencja wyrazów w prasie: wiadomości, komentarze, reportaże*. Kraków.
- Podemski K., 2005, *Socjologia podróży*, Poznań.
- Sambor J., 1988, *Lingwistyka kwantytatywna – stan badań i perspektywy rozwoju*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” XLI, s. 46–67.
- Suchenek R., 2004, *Semantyka czasowników widzenia i patrzenia*, „Linguistica Bidgostiana” 1, s. 159–166.
- Ulidis M., 2013, *Blog a językowy obraz świata partii politycznej. Analiza kwantytatywno-korpusowa na przykładzie komunikacji Platformy Obywatelskiej*, „Nowe Media” 4, s. 111–136.
- Witosz B., 2007, *Gatunki podróżnicze w typologicznym ujęciu genologii lingwistycznej*, [w:] *Wokół reportażu podróżniczego*, t. 2, red. D. Rott, Katowice, s. 11–30.

Nineteenth century travel impressions from Italy in the perspective of a quantitative analysis of lexis in relation to the linguistic image of the world (on the example of *Listy z podróży po Włoszech* by Konstanty Gaszyński)

Abstract

The article aims to recreate the tourist view based on the observation of the lexical layer of texts in quantitative terms. The subject of the research is the most frequent lexis excerpted in the form of a frequency list from *Listy z podróży po Włoszech* by Konstanty Gaszyński. The collected material consists of 300 words. The most common vocabulary was grouped into 9 semantic-lexical circles and analyzed using the research tools of cultural linguistics. The research has indicated that it is possible to reconstruct, on the basis of the analysis of the most common lexis, both the points of view in the texts and the correlated profiles of the Italian space.